

Housing issue of Ukrainian emigration in inter-war Czechoslovakia (1920s)

Olha Ye. Zubko

Vasyl Stus' Donetsk National University

PhD in History, Senior Lecturer (Ukraine)

email: zubkoolga5@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofsciences.com/wos/author/rid/ACP-6458-2022>

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Doctor in History, Professor (Ukraine)

email: oleh.melnichuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Abstract.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of those forms of solving the housing issue (the provision of free social housing by the Czechoslovak leadership, its permission to rent and purchase housing), which were inherent in the Czechoslovak Republic and which were offered to Ukrainian political refugees who found shelter in this country in the 1920s after the defeat of the national liberation struggle of 1917–1921. **Research methodology.** It is based on a combination of general historical methods and interdisciplinary approaches to the study of sociocultural adaptation. Among the main research methods are problem-historical, comparative, specific-historical, and source analysis. **Scientific novelty** is the consideration of the Ukrainian emigration housing issue in the context of the temporary nature of the «Russian relief action». **Conclusions.** Unfortunately, the Ukrainian political emigration failed to resolve the housing issue. Firstly, this was explained by the «Russian relief action» itself. The leadership of the CzSR did not hide its hopes for a quick change in the political regime in Ukraine; it was convinced that the political Ukrainian opposition, which had found refuge in Czechoslovakia, «if not today, then tomorrow» would return, come to power and play a major role in the revival of the new Ukraine, reconstructing and Europeanizing it. Secondly, Ukrainian political refugees had to reckon with the lack of finances as such, and, therefore, rely exclusively on temporary social free housing. Thirdly, it was not necessary to discount the numerous attempts by the USSR to morally decompose Ukrainian political emigration in the interwar Czechoslovakia by exploiting the non-monolithic nature of its political platform (the *povorotnytstvo* of 1925–1926). And fourthly, the closure of the Czechoslovak labor market for «non-Czechs» and the gradual normalization of Czechoslovak-Soviet relations in the late 1920s contributed to the failure to resolve the Ukrainian emigration housing issue. Ukrainian political exiles quickly left temporary social free housing, looked for work (worked and studied with scholarships) to rent a room or apartment. Only a small proportion of Ukrainian emigrants managed to purchase their own housing.

Keywords: Ukrainian political emigration, interwar Czechoslovakia, history of everyday life, housing issue.

Житлове питання української еміграції в Чехословаччині (1920-ті рр.)**Ольга Зубко**

Донецький національний університет імені Василя Стуса

кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

email: zubkoolga5@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>Web of Science ResearcherID: <https://www.webofsciences.com/wos/author/rid/ACP-6458-2022>**Олег Мельничук**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

email: oleg.melnychuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>**Анотація.**

Мета статті – комплексний та всебічний аналіз тих форм вирішення житлового питання (надання соціального безкоштовного житла чехословацьким керівництвом, дозвіл ним оренди й купівлі житла), які були притаманними для міжвоєнної Чехословаччини і які запропоновані українським політичним біженцям, що знайшли притулок в цій країні в 1920-х рр. після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. **Методологія дослідження.** Базується на поєднанні загальноісторичних методів та міждисциплінарних підходів до вивчення соціокультурної адаптації. Серед основних методів дослідження – проблемно-історичний, порівняльний, конкретно-історичний та джерелознавчий аналіз. **Висновки.** Українській політичній еміграції, на жаль, не вдалося вирішити житлове питання. По-перше, це пояснювалося власне «руською допомогою акцією». Керівництво ЧСР не приховувало своїх сподівань на швидку зміну політичного режиму в Україні; воно було переконане, що політична українська опозиція, яка знайшла притулок в Чехословаччині, «як не сьогодні, то завтра» повернеться і прийде до влади та буде відігравати головну роль у відродженні нової України, реконструюючи та європеїзуючи її. По-друге, українським політичним біженцям доводилося рахуватися з відсутністю фінансів, як таких, а, отже, розраховувати виключно на тимчасове соціальне безкоштовне житло. По-третє, не потрібно було скидати з рахунку численні спроби з боку СРСР морально розкласти українську політичну еміграцію в міжвоєнній ЧСР через використання монополістичності її політичної платформи (поворотництво 1925–1926 рр.). По-четверте, невирішенню українського еміграційного житлового питання посприяло закриття чехословацького ринку праці для «нечехів» й поступова нормалізація чехословацько-радянських відносин наприкінці 1920-х. Українські політичні вигнанці швидко залишали тимчасове соціальне безкоштовне житло, шукали роботу (працювали та навчалися з отриманням стипендій) аби орендувати кімнату або квартиру. Лише незначній частці українських емігрантів вдалося придбати власне житло.

Ключові слова: українська політична еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, історія повсякдення, житлове питання.

Постановка проблеми. Наявність українських біженців у Чехії внаслідок зухвалої повномасштабної російської агресії не тільки актуалізує на порядку денному такі відомі поняття як «біженство», «мігрантство» та «еміграція», а й дозволяє провести певні паралелі між нинішніми біженцями та емігрантами другої (політичної) хвилі. Біженців 2020-х й емігрантів 1920-х об'єднує: 1) вимушеність виходу за кордон через збройне протистояння; 2) сподівання на тимчасовість свого перебування за кордоном; 3) гостра необхідність пристосування до нових реалій: швидка соціально-трудова адаптація загалом й вирішення житлового питання зокрема.

Нинішніх переміщених людей з України, які рятуються від розпочатої Росією війни, представники Євросоюзу та міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, ідентифікують саме як біженців. У широкому сенсі біженці – це ті, що виїхали за кордон через війну, насильство та переслідування, а у вузькому – ті, хто отримали юридичний статус біженця (Філіпчук, 2022). Еміграція ж витлумачується як вимушене або добровільне переселення корінних мешканців з Батьківщини до іншої країни на постійне проживання чи на деякий час із політичних, соціальних, економічних, релігійних та інших причин (Ясь, 2009).

Нині «вимушених українських мігрантів» у Чехії нараховується близько 370 тис., з них майже 100 тис. отримують урядову гуманітарну допомогу, зокрема фінансову. Інших 270 тис. осіб є «переміщеними людьми з України» або такими, на котрих поширюється правовий режим тимчасового захисту, визначений Директивою ЄС 2001/55/ЄС. Тимчасовий захист забезпечує дозвіл на проживання, а також пов'язані з ним права: доступ до житла, роботи, соціальної і медичної допомоги та освіти дітей (Сич, 2025). Нині українські мігранти в Чехії проживають здебільшого в колективних центрах, гуртожитках або хостелах, а подекуди – в готелях. І лише незначний відсоток з них змогли придбати власне житло. Переїзду в стандартне довгострокове житло перешкоджають фінансові труднощі, оскільки 60 % з переміщених живуть за межею бідності. У середньому родина втікачів від війни віддає 17 200 чеських крон (28 300 грн) на місяць за оренду квартири, а за кімнату в гуртожитку – 8 300 чеських крон (13 600 грн) (Озтурк, 2024).

«Друга хвиля» української еміграції була менш чисельною, це 20 тис. осіб, котрі внаслідок поразки Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. перетнули за кордон і осіли в міжвоєнній ЧСР. У цій країні впродовж 1921–1928 рр. вони отримували урядову допомогу в рамках «Руської допомогової акції». Урядові виплати коливалися в межах від 500 до 4 000 чехословацьких крон з окремими виплатами на дітей – від 100 до 250 чехословацьких крон на одну дитину. Загалом на потреби «руської» еміграції (української, російської, білоруської) урядом міжвоєнної ЧСР упродовж 1921–1927 рр. витрачено близько 500 млн крон. Кульмінаційним «акційним роком» став 1924 р., в якому на виплати «руським емігрантам» передбачено 99 775 тис. крон (Ляхоускі, 2012, с. 387). Серед нагальних проблем, які довелося вирішувати українським політичним мігрантам 1920-х рр., було й житлове.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історіографія повсякденного життя українських політичних втікачів у міжвоєнній ЧСР є достатньо обмеженою. Фактично відсутні праці дослідників власне 1920-х – 1930-х рр., у тому числі й діаспорних. Серед наукових досліджень сучасної української історіографії можемо відзначити лише монографію В. Піскун «Політичний вибір української еміграції (20-ті рр. XX ст.)» (Піскун, 2016), в якій частково порушені питання щодо правового статусу та соціальної адаптації українських політичних емігрантів у міжвоєнній ЧСР. Усвідомлення правового статусу останніх дає відповідь на питання: з яких причин українці не могли мати власного житла на території Чехословаччини у міжвоєнний період. Обґрунтовуючи правовий статус українських біженців, дослідниця звертає увагу на те, що з 1922 р. по 1928 р. у міжвоєнній ЧСР їх ідентифікували зазвичай як «російських мігрантів» (вихідців з колишньої Російської імперії, осіб російського походження, які не користувалися або більше не послуговувалися захистом СРСР). До того ж у їх посвідченнях вказувалась не українська національність, а «*nationale russe*», що навіть призвело до відмови українців співпрацювати з комісаріатом у справах біженців при Лізі Націй на чолі з Ф. Нансеном (до 1928 р.). Правове визнання статусу українських політичних вигнанців міжнародною спільнотою та чехословацьким суспільством фактично і визначало їх соціальну адаптацію. Тобто до Чехословацької республіки в 1920-х рр. прибули ті українці, котрі були самодостатніми політично, але несамодостатніми економічно (фінансово), і це разуче кидалося у вічі, порівнюючи власне з російськими політичними вихідцями.

Зрозуміло, що за таких реалій житлове питання серед української еміграційної спільноти стояло дуже гостро. Українські емігранти, на відміну від російських, не мали змоги будувати кооперативне житло та не мали змоги купувати вже збудоване житло, до того ж вони могли витратити на оренду житла значно менше коштів. Окремі відомості, що стосуються соціального захисту робітників та службовців у Чехословаччині в роки Першої республіки, можна знайти у праці О. Мельничука і П. Кравченка (Мельничук, Кравченко, 2023).

Джерельна база дослідження представлена передусім працями особового походження: щоденниками С. Русової (Русова, 2004), Є. Чикаленка (Чикаленко, 2016), спогадами Н. Наріжної (Наріжна, 2010), В. Сім'янцева (Сім'янцев, 1973), листами С. Дністрянського (Карась, 2018) та В. Короліва (Тюрменко, 2008). Листи, щоденники та спогади – досить інформативні: вони дають можливість побачити події очима сучасників і безпосередніх учасників тих подій, відчутти психологічний клімат доби. Різнить їх тільки географічна локація, яка деталізує, по яких саме чехословацьких містах «розпорошилися» українські переселенці. Здебільшого йшлося про Прагу з її передмістями (Подєбради, Ржевниці, Добржіховичі, Модржани, Чорношице), Братиславу, Брно, Пшібрам, Плєзнь, Ліберець, Оломоуц, Чеські Будейовіці, Остраву.

Щоденники Софії Федорівни Русової (1856–1940) є суто «празькими». Вона майже не виїжджала за межі міста. До того ж саме з її щоденних записів ми дізнаємося про наявність власного житла в празькому передмісті (Модржанах, за 50 км від столиці) в Леоніда Тимофійовича Білецького (1882–1955) – українського літературознавця, доктора філології, першого ректора Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933).

Наталю Симонівну Наріжну (1922–2018) – громадську діячку, Валентина Івановича Сім'янцева (1899–1992) – військового, інженера-гідротехніка, скульптора, та Євгена Харламповича Чикаленка (1861–1929) – громадського діяча, мецената, агронома, землевласника, видавця і публіциста, «пов'язують» Подебради, де вони змушені були осісти через високу вартість оренди кімнат у Празі. Подебради знаходилися на відстані 55 км від Праги і мали з нею пряме залізничне сполучення.

А ось Василь Костянтинович Королів (1879–1941) – український громадський діяч, письменник і видавець, мав у міжвоєнній ЧСР власне житло. У 1924 р. він придбав у містечку Мельник, що розташоване за 32 км від Праги, невелику хатину, в якій прожив до самої смерті зі своєю дружиною Наталеною Королів (1888–1966). Про цю хатину зокрема та житловий побут Королевих загалом маємо відомості з листів Василя Костянтиновича до Олександра Антоновича Кошиця (1875–1944), які оприлюднені українською дослідницею Іриною Тюрменко.

При написанні статті також використано епістолярій Станіслава Севериновича та Софії Львівни Дністрянських, що віднайдений у Словаччині та врятований від знищення академіком НАН України, доктором філології та професором Миколою Івановичем Мушинкою (1936–2024). А згодом у 2017 р. переданий до Івано-Франківська доктору мистецтвознавства, професору Ганні Василівні Карась (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника) (Карась, 2018). Йдеться про 64 листи (із 96-ти) Станіслава Севериновича Дністрянського (1870–1935) – талановитого вченого-правника, автора проєкту Конституції ЗУНР, дійсного члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка, написаних упродовж 1921–1929 рр. на поштових картках із Праги до своєї дружини Софії Львівни Дністрянської (1882–1956) – піаністки та педагога.

Тематика листів Дністрянського – напролюд різноманітна. Однак найбільше в них саме про класичну повсякденну «тріаду» – проживання, харчування та одяг. Зауважимо, що до 1926 р. Дністрянський проживав у Празі разом з рідним братом своєї дружини – Степаном Львовичем Рудницьким (1877–1937) – українським географом і картографом, основоположником української фізичної, політичної та військової географії. Тому в деяких листах Дністрянського йдеться про спільне проживання з С. Рудницьким. Загалом Станіслав Северинович прожив у чехословацькій столиці з 1922 р. по 1934 р. Він винаймав спершу кімнату, а згодом – квартиру, і впродовж тринадцяти років змінив три адреси.

Мета статті. Метою статті є комплексний та всебічний аналіз тих форм вирішення житлового питання (надання соціального безкоштовного житла чехословацьким керівництвом, дозвіл ним оренди й купівлі житла), які були притаманними для міжвоєнної ЧСР, і які були запропоновані українським політичним біженцям, що знайшли притулок у цій країні в 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Житло було не тільки нагальною базовою потребою для українських політичних вигнанців, які опинилися внаслідок поразки Національно-визвольних змагань 1917-х – 1920-х у міжвоєнній ЧСР, воно асоціювалося з безпекою – фізичною, соціальною, психологічною. Тому спершу чехословацьке керівництво запропонувало українцям безкоштовне соціальне житло, зокрема гуртожитки – колишні військові дерев'яні бараки та казарми, які під час Першої світової війни займала австро-угорська армія.

Маємо відомості про два таких гуртожитки: «Переходову станцію» і «Сліпенець». «Переходову станцію» чехи відразу дозволили юридично закріпити за Українським громадським комітетом (1921–1925) – першою українською громадською й допомоговою установою, створеною за сприяння Микити Юхимовича Шаповала (1882–1932). Розміщувалася вона на Погожельській вулиці та була розрахована на 100–110 ліжок. Про цей гуртожиток Валентин Іванович Сім'янцев згадував, як про «бараки чорні, невисокі, не нові, де замість нар, ліжка тісненькі одне біля одного» (Сім'янцев, 1973, с. 39). А «Сліпенець» отримав свою назву від школи сліпих, що розміщувалася на сусідній Шведській вулиці. У цьому гуртожитку нараховувалось уже 200 ліжок.

Обидва гуртожитки вважалися впорядкованими, оскільки мали електрику, спиртівки, примуси, опалення (тобто пічне опалення за допомогою дров/вугілля), ванні кімнати та вбиральні. У гуртожитку «на Сліпінці» була навіть окрема кімната, де «можна було вчитися», а «Переходова станція» мала окрему дитячу кімнату.

Соціальне житло було реально тимчасовим безкоштовним житлом, в якому не можна довго затримуватися, оскільки впродовж 1921–1923 рр. до Праги, де почала розбудовуватися мережа українських вищих навчальних закладів (сюди переїхав із Відня Український вільний університет, постали Українська господарська академія, Український високий (вищий) педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська студія пластичного мистецтва), активно (усілякими способами) прибувала молодь (здебільшого з Польщі та Румунії) та викладацький персонал (як з Польщі, так і з інших країн). Тому українські політичні біженці змушені були перейти до оренди кімнат, квартир і оренди/купівлі будинків. Спершу, власне, у Празі, а згодом, через високу вартість оренди, у Празькому передмісті.

Постійними орендаторами житла в Празі, тобто такими, які не змінювали місце осідку, були тільки: а) Софія Русова – теоретик і практик дошкільної й позашкільної освіти, організатор бібліотечної справи, педагог, літературознавець, фахівець у галузі дитячої літератури та дитячого читання, письменниця, мемуаристка, публіцистка, перекладач, видавець, громадська діячка, а на той час – професор кафедри педагогіки УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі; б) Микола Іванович Лорченко (1865–1953) – полковник Армії УНР, професор математики Подєбрадської господарської академії; в) Станіслав Северинович Дністрянський. С. Русова та М. Лорченко орендували житло в пражькому районі Нусле (Nusle), що в 9–10 км від центра міста. Однак, якщо Софія Федорівна (з онуками) винаймала дві невеличкі кімнати, то Микола Іванович (з дружиною та сином) – цілий будинок з трьох кімнат із присадибною ділянкою (Русова, 2004, с. 306).

А ось Станіслав Дністрянський мешкав спершу (в 1921 р.) у районі Вінограду (Vinohrady) (вул. Манеса, № 66) у невеличкій погано опалюваній кімнаті. У січні 1922 р. він переїхав до району Вршовіце (Vršovice) (вул. Болгарська, № 7/1), однак і тут умови в кімнаті були некращими. Тому вже в лютому 1922 р., не змінюючи району, він орендував однокімнатну квартиру на вул. Французькій, № 72, в якій і прожив до 1934 р. (до свого від'їзду з Праги).

Про своє перше житло на вулиці Манеса Станіслав Северинович згадував коротко: «Ми (тобто Дністрянський та Рудницький – авт.) заїхали добре – мешканє дуже добре і чисте» (Карась, 2018, с. 242). Значно більше інформації про кімнату на Болгарській: про те, що «хата далеко й доволі примітивна» і що доведеться жити з господаркою; що на отоплення кімнати йде дуже багато вугілля – «вечір – топимо 2–3 години», «рано встаючи з ліжка, топимо в печі аж тричі»; що власне ведуться пошуки нового дешевого житла (Карась, 2018, с. 263, 266, 267, 269). А ось квартира на Французькій характеризувалася ним вже так: «Сьогодні рано був в бібліотеці, а після полудня вернув до хати. Пані радава (покоївка – авт.) набула шлезького вугілля і дуже добре натопила в печі. Тому залишився дома і тут працюю». «Пані топить мені добре під вечір і тому від 7 год. вечора сиджу вже вдома» (Карась, 2018, с. 279).

Щодо вартості оренди кімнати/квартири/будинку в Празі, то за умебльовану кімнату щомісяця доводилося платити від 250 до 500 крон (Зубко, 2024, с. 61–71), за однокімнатну квартиру – від 300 крон до 3 200 крон, а за орендований будинок – близько 7 500–10 000 крон (Ковалев, 2014, с. 76–103). «Кажуть, – писав Дністрянський дружині, – що в Празі помешкань багато і що вже за 8 000 кř. річно можна мати незле помешкання (2 покої і кухня)» (Карась, 2018, с. 315).

Допис Дністрянського та наведена вартість оренди житла в Празі свідчать про те, що крім офіційного заробітку (чехословацьких виплат), українські вихідці для реалізації своїх базових потреб (передусім потреби житла) використовували або попередньо заощаджені кошти, або додатково зароблені. Наприклад, заробітна плата Дністрянського як викладача Українського вільного університету, з доплатою за ректорство (1921–1922) та проректорство (1923), не дорівнювала й половині зарплати викладачів чехословацьких або німецьких університетів (чехословацькі та німецькі викладачі отримували на рік 40 – 60 тис. чехословацьких крон – авт.). Зарплата Станіслава Севериновича становила 4 000 чехословацьких крон на місяць або 28 000 чехословацьких крон на рік. Зрозуміло, що для проживання в Празі він мусив використовувати заощаджені раніше кошти. Зокрема, мав рахунок в одному із австрійських банків, чекову книжку цього банку та вмів «грати» на різниці банківських курсів валют. Щодо розуміння ним різниці банківських курсів, то Станіслав Северинович відштовхувався від того, що спершу на території Чехословацької республіки перевагу мали австрійські крони, які до 1925 р. використовувалися нарівні з чехословацькими, а згодом врахував, що після розпаду Австро-Угорщини саме ЧСР взяла на себе роль стабілізатора австрійської крони. У 1918–1921 рр. одна чехословацька крона коштувала шість австрійських (1:6). У 1921–1923 рр. вона вже дорівнювала чотирнадцяти австрійським (1:14). А ось у 1924–1925 рр. їх співвідношення складало – 1:60 (Зубко & Коляструк, 2022, с. 129–139).

Офіційний курс чехословацької крони по відношенню до американського долара в 1923–1933 рр. становив 100:2,96 або 100:3 (100 крон дорівнювало 3 долларам), отже, за кімнату українському вихідцю доводилося платити 12 доларів у місяць, за квартиру – від 9 до 100 доларів, а за будинок – 270–300 доларів (Зубко, 2010, с. 85–86). І це за умови, що місячний прожитковий еміграційний мінімум (навіть для vědci (чес.) – вчених) становив 1 200 крон (36 доларів).

Про купівлю житла українськими емігрантами або про будівництво ними житла в Празі й поготів не доводиться говорити. Чому? По-перше, в 1920 р. прийнято Закон про створення «Великої Праги», за яким, починаючи з 01 січня 1922 р. в єдиний міський простір об'єднувалося 8 існуючих пражьких районів та 37 близько розміщених населених пунктів (Сергиєнко, 2006, с. 51). Одночасно була впорядкована міська забудова, був вироблений генеральний план розвитку, зреалізовувалися нові архітектурні проєкти. Отже, Прага в 1920-х переживала

.....
справжній будівельний бум. Особливо швидко забудовувалася північно-західна її частина, де раніше було багато сільських будинків, полів, садів і виноградників.

Інтенсивна територіальна розбудова міста та статус столиці, який вимагав наявності парламенту, міністерств, центральних органів політичних, громадських та військових організацій, вабили новими економічними можливостями. Міністерства, різноманітні державні установи, приватні організації та підприємства потребували великої кількості людей. Однак житлове будівництво в столиці не встигало за бурхливим зростом населення. У Празі не вистачало житла для самих чехів.

По-друге, давалася взнаки відсутність фінансів. Одноповерховий будинок у Празі в 1922–1927 рр. із трьома кімнатами, передпокоем, кухнею, ванною та вбиральнею (нерозділеними) коштував 90–93 тис. крон (Ковалев, 2014, с. 91).

У Празькому передмісті (Подєбрадах, Чорнишицях, Ржневницях, Модржанах, Велці Хухле, Добжиховічах) соціального безкоштовного житла не було, як не було й багатопверхівок. Тут орендувалися виключно кімнати або надавалася змога купити будинок. Оренда кімнати в передмісті була значно меншою за празьку: 200–250 крон.

«...Що ж торкається помешкання, – писав Василь Королів Євгену Чикаленку напередодні його переїзду до Подєбрад з Відня наприкінці 1924 р., – то навряд чи це буде надто тяжка річ при Вашій скромності. Я б дозволив собі дати Вам таку пораду, що видається мені практичною. Дуже багато наших людей живе в *Černošice* (Чорношице, 18 км від Праги – авт.) приблизно за 30–40 хвилин при добрій комунікації (залізницю – авт.). Місцевість там мальовнича, – характер Пуци-Водиці, тільки, звичайно, з'європеїзованої. Одже, знаючи, що Ви для благополуччя потрібуєте, крім тих речей, які кожному потрібні для добробуту, ще й певну кількість земляків, причому, здається, переважно – «инакомислящих», я гадаю, що з цього боку *Černošice* будуть Вам найбільш підходящими. ... Реально ж впорядити справу з помешканням в Чорношиці, я гадаю, можуть Вам допомогти: Лоські, Мирні, Лотоцькі, Олесь, Сірий і т.д.... звичайно таке помешкання коштує тут коло 200 kg (може й менше). Але моя думка: на початку брати все, що запропонують, щоб потім, оглянувшись, самому змінити...» (Чикаленко, 2016, с. 72–73).

Вартість оренди кімнати/квартири/будинку в передмісті залежала не тільки від місця їх знаходження. Істотний вплив на вартість оренди мали: наявність або відсутність опалення (пічного), окремої кухні, ванної кімнати (у 1920-ті в ЧСР душ ще не був поширеним, отож для приготування ванни грілася вода – авт.) та вбиральні. Наприклад, Василь Миколайович Іванис (1888–1974) – український економіст, інженер-технолог – вказував на те, що «хати в Подєбрадах – тонкостінні і тому навіть при невеликих температурах мінусових їх стіни страшенно промерзають» (Іванис, 1962, с. 13). А історик та політичний діяч Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951) (проживав у Добжиховічах, в 38 км від Праги – авт.) наголошував, що «знайти кімнату з кухнею трудно, хоч буває, трапляється», і що вони (він та його дружина Наталя Михайлівна Дорошенко (1888–1970) – авт.) мають дві кімнати з кухнею, але це обходиться дуже дорого, і вони 1-го липня (1925 р.) переїжджають до Праги, де будуть жити знову «по-студентськи» в одній кімнаті» (Чикаленко, 2016, с. 73). «Думаю, що можна буде знайти кімнатку таку, як то Ви бажаєте, щоб, мовляв і варить. Тут всі варять, бо часто в хатах маюця і невеличкі плити, де й варять, а то й на спірту...» – писав Євгену Чикаленку Микола Карпович Садовський (1856–1933) – український актор, режисер і громадський діяч у листі від 16 березня 1925 р. (Чикаленко, 2016, с. 80).

А ось у Велька Хухле (*Velká Chuchle*) (15 км від Праги на південний захід, нині це район Праги – авт.) проживав «батько української аеророзвідки», полковник Армії УНР Павло Митрофанович Крицький (1868–1945): «Жив він на селі біля Праги. Студентів було багато навколо його. Завжди був однаково шанований. Жив довго. Розв'язував якісь проблеми з його наук. Мав якісь винаходи, над чим працював. Жив аскетом. Мешкав в маленькій комірці, де сам варив собі їжу...» (Юзич, 2019)

Зауважимо, у Подєбрадах проживали здебільшого ті, хто переїхав до міжвоєнної ЧСР з Польщі (як студенти, так і викладачі; колишні вояки Армії УНР). Отож оплати за орендовані кімнати здійснювались спершу за рахунок накопичених раніше польських марок (злотих), а згодом – за рахунок стипендій (350–500 чехословацьких крон), заробітної платні та додатково зароблених коштів. Польські марки почали входити в обіг у 1921 р. і протрималися в Польській республіці до 01 травня 1924 р., коли була здійснена грошова реформа, внаслідок якої й уведено польський злотий. Новий польський злотий дорівнював 1 800 000 польським маркам. Тоді як «*korony czeskie*», а точніше 100 чехословацьких крон, дорівнювали з 01 січня 1923 р. до 01 вересня 1939 р. 10.57 польським злотим (100:11) (Гецевіч, 2022).

Ще два критерії, які суттєво впливали на вартість оренди: на якому рівні розміщувалася кімната (нижньому/вищому) та наявність/відсутність вбудованих вбиральнь на рівнях. (Будинки в Празькому передмісті були зазвичай одноповерховими, проте траплялися й двоповерхові – авт.). Верхній рівень знижував вартість оренди на 50–70 крон, як і відсутність на рівні вбиральні.

Оренда кімнат і будинків серед української вихідців умовно розподілялася також на: «оренду з обслугою» та «оренду без обслуги». Обслугу дозволяла собі стара професура, професійні політики («українська визвольна еліта») або ж ті, хто пішов у кооперацію та комерцію, – ці емігранти або постійно працювали та займалися наукою, або перебували в постійних пошуках клієнтів та заробітків, тому не бажали й не мали часу займатися хатніми клопотами. Наприклад, родині Наріжних «шурувала підлогу» якась чешка Альба, а родина Вітвицьких могла собі дозволити зайві витрати через те, що колишній крутянець-гімназист Іван Вітвицький, «хоч і здобув докторат в Українському Вільному університеті, проте здебільшого займався комерцією, продавав чеські патентовані замки» (Наріжна, 2010, с. 15–23). А ось Василь Іванович Сімович (1880–1944) – мовознавець, філолог і культурний діяч, завідувач кафедри української мови УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, проректор – орендував у Ржевниціх цілих три кімнати «без обслуги». Одна з орендованих ним кімнат відводилася виключно під бібліотеку. І це за умови, що його заробітна платня в Педагогічному інституті в 1923–1924 рр. дорівнювала 1 200 чехословацьким кронам (29 доларам 60 центам), у 1925–1927 рр. – 44 доларам 70 центам (з урахуванням щомісячної доплати на дружину в 5 доларів 92 центи і щомісячних доплат на дітей (йдеться про синів професора Степана Йосиповича Смаль-Стоцького (1859–1938) – українського мовознавця і педагога, літературознавця, визначного громадсько-політичного, культурного, економічного діяча Буковини, одного із засновників Музею Визвольної боротьби України в Празі. – авт.) – 3 долари 70 центів на одну дитину. Тоді як в 1928–1933 рр. професор отримував на руки всього 600 чехословацьких крон (9 доларів).

Якщо вести мову про умебльованість житлових приміщень, то зазвичай помешкання здавалися практично з меблями, необхідною постільною білизною, перинами, килимами, посудом та іншими речами. Так, Наталя Наріжна зазначала, що в їх кімнатах у добржівському будинку було навіть радіо на кристаликах та дві пари слухавок до нього. А в родині їх сусідів Вітвицьких – грамофон з платівками (Наріжна, 2010, с. 28). Валентин Іванович Сім'янець згадував про настільну лампу в одній із орендованих кімнат, яка «допомагала» читати (Сім'янець, 1973, с. 45).

Власниками житла серед українського еміграційного осередку у міжвоєнній ЧСР були: Леонід Тимофійович Білецький, Василь Костянтинович Королів та Микола Миколайович Аркас (Третій). Будинок Білецького знаходився у селищі Модржанах за 50 км від Праги, Василя Короліва (Старого) – у Мельнику за 32 км від столиці, а Миколи Аркаса – у Ржевниціх за 55 км.

За які саме кошти (попередні заощадження, випозичені чи поточно додатково зароблені) придбали житло Білецький, Аркас та Королів – відповіді на це питання поки не маємо. Якщо говорити про Миколу Аркаса (Третього), то родина Аркасів була аристократичною, зі статками ще до буремних довизвольних й доемігрантських років. Леоніду Білецькому вочевидь робота в Подільській «Просвіті» та у відкритому в 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському університеті (викладач, декан історико-філологічного факультету, проректор) давала непогані засоби до життя (Завальнюк, 2004, с. 59–64). Щодо ж Короліва (Старого), то відштовхуємося від інформації про те, що Василь Костянтинович не цурався ніякої роботи: ні фізичної, ні інтелектуальної. (За першою освітою був ветеринаром. – авт.) До всього, людиною він був раціональною, заощадливою.

Про будинок Білецького знаходимо згадки, як вже зазначалося вище, у щоденнику Софії Федорівни Русової та в споминах Наталі Симонівни Наріжної. Наріжна товаришувала з молодшою донькою Білецьких – Катериною (Килиною) (1919–1996), пластункою, у майбутньому Білецькою-Лазор, дружиною Олега Ольжича (1907–1944). Так Софія Федорівна у липні 1927 р. писала: «...Вчора була з Романом (онуком – авт.) у Білецьких. Вони заарендували собі невеликий шматок землі і розводять город, мають свою хату. Дуже ним тішаться тим городом і так справді там гарно, крайовид гарний, дітки їх граються на своїй землі, в чистому повітрі. Я там сиділа – вишивала і на хвилю забула, що я в Празі. Не хотілося додому вертатися» (Русова, 2004, с. 310). А Наталя Симонівна згадувала: «Родина Білецьких жила десь на окраїні Модрджан – маю враження, що в них була власна хата» (Наріжна, 2010, с. 44).

Якщо будинком Білецького в еміграційному товаристві не дуже переймалися, то будинок Василя Костянтиновича Короліва, навпаки, був темою постійних жартів, особливо серед колег і студентів Української господарської академії в Подебрадах. І перші, і другі підкреслювали, що Василь Костянтинович придбав собі будиночок рівнісінько віддалений як від Праги, так і Подебрад: «Нарешті він знайшов свою мрію, купивши хату в селі, яке було справді рівно віддалене від Праги та Подебрад, а саме – на 2½ години їзди від кожного з цих центрів української еміграції» (Єремійів, 1999, с. 217). Тоді як сам Василь Костянтинович писав про власний будинок тільки довіреним особам. В одному з березневих листів до Олександра Кошиця (1930 р.) він відзначив, що «разом з Наталеною мають свою хатину (з 1924 р. – авт.), садок, курей, голубів, пса й кріликів»; що вони «перейшли на «мужиків» – самі все роблять: і ремесло, і господарство без жадних найманих сил» (Тюрменко. 2008, с. 28–29).

Що ж до будинку Миколи Миколайовича Аркаса (Третього) (1898–1980) – філолога-еллініста, історика, то про його перший будинок (другий був куплений у тих же Ржевниціх після смерті першої дружини в 1930-х – авт.) згадувала Наталя Симонівна Наріжна, як про «чистенький та гостинний, куди хотілося зайти багатьом»: «Ржевниці тоді славилися своєю «Кондитерською пана Лібертінова», а оскільки пани Аркас та Лібертінов приєднували, в будинку Аркаса не переводилося різноманітні печива та тістечка. Біля Аркасового будинку був до того ж гарний садок» (Наріжна, 2010, с. 37–39).

На середину 1925 р. більшість українських політичних біженців проживала в орендованих кімнатах, періодично їх змінюючи, що пов'язано з постійними пошуками роботи. Незначна частина емігрантів, не знайшовши себе у міжвоєнній ЧСР, виїжджала до інших країн, а дехто з них навіть реємігрував назад до СРСР. Наприкінці 1920-х з 20 000 українських вихідців у цій країні залишилося тільки 5 000 осіб (Вагіна, 2021, с. 223–226).

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, констатуємо: українській політичній еміграції в Чехословацькій республіці міжвоєнної доби, на жаль, не вдалося повністю вирішити житлове питання. По-перше, це пояснювалося власне «руською допомогою акцією». Керівництво ЧСР не приховувало своїх сподівань на швидку зміну політичного режиму в Україні; воно було переконане, що політична опозиція, яка знайшла притулок у Чехословаччині, «як не сьогодні, то завтра» повернеться і прийде до влади та буде відігравати головну роль у відродженні нової України, реконструюючи та європеїзуючи її. По-друге, українським політичним біженцям доводилося рахуватися з відсутністю фінансів, як таких, а, отже, розраховувати виключно на тимчасове соціальне безкоштовне житло. По-третє, не потрібно було скидати з рахунку численних спроб з боку СРСР морально розкласти українську політичну еміграцію у цій країні, через немонолітність її політичної платформи (поворотництво 1925–1926 рр.). Та, по-четверте, невирішенню українського еміграційного житлового питання посприяло закриття чехословацького ринку праці для «нечехів» й поступова нормалізація чехословацько-радянських відносин наприкінці 1920-х. Українські політичні вигнанці швидко залишали тимчасове соціальне безкоштовне житло, шукали роботу (працювали та навчалися з отриманням стипендій) аби орендувати кімнату або квартиру. Лише незначній частці українських емігрантів вдалося придбати власне житло.

Фінансування. Автори не отримали фінансової допомоги для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

- Вагіна, О. М. (2021). До питання про чисельність українських емігрантів у країнах Європи 20–30 рр. 20 ст. *Запорізький історичний журнал*, 1 (20), 223–226.
- Гецевіч, А. (2022). Виписка з *OBWIESZCZENIE MINISTRA SKARBU z dnia 12 grudnia 1949 r. w sprawie wysokości oficjalnych kursów walut obcych i kruszcu, notowanych ostatni o przed 1września 1939 r.* (Приватний лист від 17.10.2022 р.)
- Єремій, М. (1999). Подебрадський гумор. «Хроніка–2000». *Україна–Чехія. Український культурологічний альманах*. (29–30). 217–219.
- Завальнюк, О. (2004). Леонід Білецький – приват-доцент, декан і проректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Етнічна історія народів Європи*. 17, 59–64.
- Зубко, О. Є. (2010). *Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933): дис.... кан. іст. наук. 09.00.12. – Українознавство. Київ, 224 с.*
- Зубко, О. Є. & Колястрок, О. А. (2022). Грошові відносини українського еміграційного осередку міжвоєнної Чехословаччини (1918–1939). *Сіверянський літопис*, 5–6, 129–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339>.
- Зубко, О. (2022). Празьке повсякдення професора Василя Сімовича (1923–1933). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 55, 42–50. <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50>.
- Зубко, В. (2024). Жыццё Аляксандры Мамонькі (Сташкевіч) у міжваеннай Празе (1921–1929). *Studia Białorusinistyczne*. 18, 61–71. <https://doi.org/10.17951/sb.2024.18.61-71>.
- Іванис, В. (1962). *Стежками життя. Спогади*. Німеччина : Новий Ульм, 512 с.
- Карась, Г. (2018). *Софія і Станіслав Дністрянські. Листи. Спогади. Статті*. Івано-Франківськ: Фоліант, 350 с.: фото.
- Ковалев, М. В. (2014). *Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930-е гг.: исторические очерки*. Саратов : Саратов. гос. тех. ун-т, 2014. 168 с.
- Королів (Старий), В. (1961). *Згадки про мою смерть. Спомини*. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 182 с.

- Ляхоўскі, У. (2012). *Ад гоманайцаў да гайсакоў. Чыннасць буларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове 19 ст. – 1939 г.* Навукова-папулярнае выданне. Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства; Вільня: Інстытут беларусістыкі, 482 с.
- Melnychuk, O. A., Kravchenko, P. M. (2023). Social Protection of Workers and Employees in Czechoslovakia During the First Republic (1918–1939). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History*, 44. S. 123–133. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-44-123-133>.
- Наріжна, Н. (2010). *Дитячими очима. (Спомин).* Praha: Vydalo Sdruzeni Ukrajinek v Ceske republice, 99 с.
- Озтурк, І. (2024). «Кризові умови проживання»: на яке житло можуть розраховувати українські біженці у Чехії. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/krizovi-umovi-prozhivannja-na-jake-zhitlo-mozhut-rozrahovuvati-ukrajinski-bizhentsi-u-chekhiji--992083.html> (дата звернення: 05.04.2025).
- Піскун, В. М. (2006). *Політичний вибір української еміграції. (20-ті рр. XX ст.):* Монографія: К.: «МП Леся». 672 с.
- Русова, С. (2004). *Мемуари. Щоденники.* К.: Поліграфкнига, 573 с.
- Сергиєнко, Ю. В. (2006). *Прага.* М.: Вече, 254 с.
- Сім'янців, В. (1973). *Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929.* Вашингтон: Д. К., 174 с.
- Сич, М. (2025). 70 % українських біженців не повернуться додому? Реакції на заяву міністра національної єдності. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-reactia-na-zayavu-ministra-nacionalnoi-yednosti/33329044.html> (дата звернення: 01.03.2025).
- Тюрменко, І. (2008). *Наталена Королева. Життя і творчість в документах і матеріалах (до 120-річчя з дня народження): Збірка документів.* Київ: Дельфін, 88 с.
- Філіпчук, Л. (2022). Як правильно називати людей, які покинули свій дім через війну в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/yak-pravylno-nazyvaty-lyudej-yaki-pokynuly-svij-dim-cherez-vijnu-v-ukrayini/> (дата звернення: 31.03.2025).
- Чикаленко, Є. (2016). *Щоденники. 1925–1929.* К.: Темпора, 448 с.
- Юзич, Ю. (2019). Батько української аеророзвідки – полковник Армії УНР Павло Крицький. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/16/156723/> (дата звернення: 20.01.2020).
- Ясь, О. В. (2009). Еміграція. URL: <https://esu.com.ua/article-17837> (дата звернення: 01.03.2025).

References:

- Chykalenko, Ye. (2016). *Diaries. 1925–1929.* K.: Tempora. 448 s. [in Ukrainian].
- Filipchuk, L. (2022). What is the correct name for people who fled their homes because of the war in Ukraine?. Retrieved from <https://cedos.org.ua/yak-pravylno-nazyvaty-lyudej-yaki-pokynuly-svij-dim-cherez-vijnu-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
- Getsevich, A. (2022). Vypyska z OBWIESZCZENIE MINISTRA SKARBU z dnia 12 grudnia 1949 r. w sprawie wysokości oficjalnych kursów walut obcychi kruszcu, notowanych ostatni o przed 1września 1939 r. [Announcement of the Minister of the Treasury of 12 December 1949 regarding the official exchange rates of foreign currencies and precious metals last quoted before 1 September 1939]. (Pryvatnyi lyst vid 17.10.2022 r.) [in Polish].
- Ivanis, V. (1962). *On the paths of life. Memoirs.* Book V. Nimechchyna: Novyi Ulm, 517 s. [in Ukrainian].
- Karas, H. (2018). *Sophia and Stanislav Dnistriansky. Letters. Memoirs. Articles.* Ivano-Frankivsk: Foliant, 350 s.: foto. [in Ukrainian].
- Koroliv (Staryi), V. (1961). *Memories of my death. Memories.* Toronto: Ukrainske vydavnytstvo «Dobra knyzhka», 182 s. [in Ukrainian].
- Kovalev, M. V. (2014). *Everyday life of Russian emigrants in Prague in the 1920s – 1930s: historical essays.* Saratov: Sarat. gos. teh. un-t, 168 s. [in Russian].
- Ljahowski, U. (2012). *From Gomanovites to Gaisaks. The Activity of Bulgarian Youth Organizations in the Second Half of the 19th Century–1939.* Navukova-papuljarnae vydanne. Belastok: Belaruskae gistorychnae tavarystva; Vil'nja: Instytut belarusistyki. 482 s. [in Belarusian].
- Melnychuk, O. A., Kravchenko, P. M. (2023). Social Protection of Workers and Employees in Czechoslovakia During the First Republic (1918–1939). *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History*, 44. S. 123–133. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-44-123-133>. [in Ukrainian].
- Narizhna, N. (2010). *Through children's eyes.* Praha: Vydalo Sdruzeni Ukrajinek v Ceske republice. 2010. 99 s. [in Ukrainian].
- Ozturk, I. (2024). "Crisis living conditions": what kind of housing can Ukrainian refugees expect in the Czech Republic. Retrieved from <https://glavcom.ua/world/observe/krizovi-umovi-prozhivannja-na-jake-zhitlo-mozhut-rozrahovuvati-ukrajinski-bizhentsi-u-chekhiji--992083.html>

-
na-jake-zhitlo-mozhut-rozrakhovuvati-ukrajinski-bizhentsi-u-chekhiji--992083.html [in Ukrainian].
- Piskun, V. M.** (2006). *Political choice of Ukrainian emigration (20s of the 20th century)*. K.: "MP Lesia" 672 s. [in Ukrainian].
- Rusova, S.** (2004). *Memoirs. Diaries*. K.: Polihrafsknyha. 573 s. [in Ukrainian].
- Sergienko, Ju. V.** (2006). *Praga*. M.: Veche. 240 s. [in Russian].
- Simyantsiv, V.** (1973). *Student Times. (Memoirs). Czechoslovakia. Years 1923–1929*. Vashynhton. D. K., 174 s. [in Ukrainian].
- Sych, M.** (2025). 70% of Ukrainian refugees will not return home? Reactions to the statement of the Minister of National Unity. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-reactia-na-zayavu-ministra-nacionalnoi-yednosti/33329044.html> [in Ukrainian].
- Turmenko, I.** (2008). *Natalia Koroleva. Life and work in documents and materials (to the 120th anniversary of her birth): A collection of documents*. Kyiv: Delfin. 88 s. [in Ukrainian].
- Vahina, O. M.** (2021). On the Number of Ukrainian Emigrants in Europe in the 20-30s of the 20th Century. *Zaporizkyi istorychnyi zhurnal*, 1 (20), 223–226. [in Ukrainian].
- Yas, O. V.** (2009). *Emigration*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-17837> [in Ukrainian].
- Yeremiyev, M.** (1999). Podebrady humor. «Khronika–2000». *Ukraina–Chekhiiia. Ukrainskyi kulurolohichnyi almanakh*. K.: Fond spriannia rozvytku mystetstv Ukrainy. (29–30), 217–220. [in Ukrainian].
- Yuzych, Y.** (2019). The Father of Ukrainian Aerial Reconnaissance – Colonel of the UPR Army Pavlo Krytskyi. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/16/156723/> [in Ukrainian].
- Zavalniuk, O.** (2004). Leonid Biletsky is a private associate professor, dean and vice-rector of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 17, 59–64. [in Ukrainian].
- Zubko V.** (2024). Life of Oleksandra Mamonka (Stashkevych) in interwar Prague (1921–1939). *Studia Bialorutenistyczne*. (18), 61–71. <https://doi.org/10.17951/sb.2024.18.61-71> [in Belarusian].
- Zubko, O. & Koliastruk, O.** (2022). Monetary Relations of the Ukrainian Emigration Center of Interwar Czechoslovakia (1918–1939). *Siverianskyi litopys*, (5–6), 129–139. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7747339> [in Ukrainian].
- Zubko, O.** (2022). Prague everyday life of Professor Vasyl Simovych (1923–1933). *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Istoriiia*, (55), 42–50. <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.42-50> [in Ukrainian].
- Zubko, O. Ye.** (2010). *Establishment and Activity of the Ukrainian Drahomanov Higher Pedagogical Institute in Prague (1923–1933). (Candidate's thesis)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 15.11.2025

Схвалено до друку / Accepted: 19.01.2026